

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1980.3.01>

V. TARMISTO

MUUTUSTEST EESTI NSV REGIONAALMAJANDUSLIKUS ARENGUS 1940—1980

Üks ühiskondliku tootmise efektiivsuse suurendamise, nõukogude inimeste materiaalsete ja kultuurialaste vajaduste rahuldamise, linna ja maa vaheliste oluliste erinevuste vähendamise ning paljude teiste kommunistliku ülesehitustöö tähtsate probleemide lahendamise eeldusi on tootlike jõudude ratsionaalne paigutamine. Ühtlasi on see regionaalmajandusliku arengu tähtsaim koostisosa.

Regionaalmajandusliku arengu väga mitmepalgeliste ülesannete lahendamisel ükskõik millises NSV Liidu osas tuleb lähtuda eelkõige sellest põhiteesist, et NSV Liidu majandus kujutab endast ühtset rahvamajanduskompleksi, mis hõlmab kõik teatud territooriumi ühiskondliku tootmise lülid, kogu jaotuse ja vahetuse. Leninliku rahvuspoliitika elluviimise tulemusena on täielikult kadunud Tsaari-Venemaale nii iseloomulik mahajäänud ääremaade mõiste. Tänapäeval lähtutakse majandusülesannete lahendamisel kogu riigi kui terviku vajadustest, kusjuures ühtlasi peetakse silmas iga liiduvabariigi huve. See käib täiel määral ka Eesti NSV kohta. Sotsialismi kõrgeim eesmärk — inimeste materiaalsete ja kultuurialaste vajaduste maksimaalne rahuldamine — peab olema võrdset tagatud kõigile tööinimestele, ükskõik kus nad ka ei asuks — Baltikumis või Kaug-Idas, Arktikas või Kesk-Aasias.¹

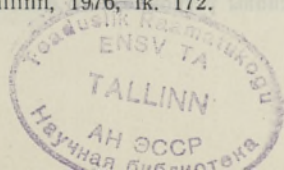
Sotsialistlikus majanduses paigutatakse tootlikke jõude plaanipäraselt, vastavalt territoriaalse planeerimise üldistele seaduspärasustele. Kuid nii tootlike jõudude paigutuse kui ka üldse regionaalmajandusliku arengu seaduspärasused avalduvad tootmisharude ja regionaalmajandusüksuste iseärasustest johtuvalt erinevalt. Seda põhjustavad looduslikud, ajaloolised, tehnilised, majanduslikud ja paljud teised tegurid. Seega tuleb nii tootlike jõudude paigutuse kui ka regionaalmajandusliku arengu puhul üldiste tegurite ja seaduspärasuste kõrval arvesse võtta ka spetsiifilisi.

Käesoleval ajal, kui nõukogude rahvas rajab edukalt kommunismi materiaalset ja tehnilist baasi, on regionaalmajandusliku arengu, sealhulgas tootlike jõudude paigutuse probleemidel eriline tähtsus. Nagu märkis A. Kossõgin oma kõnes NLKP 25. kongressil, on tootlike jõudude ratsionaalne paigutamine meie maa tohutul territooriumil suur ja vastutusrikas ülesanne ning selle lahendamine soodustab kogu meie majanduse efektiivsemaks muutmist.²

Nõukogude majanduse tänapäeva ja tuleviku mastaabid, ratsionaalse regionaalmajandusliku süsteemi loomisega seotud probleemid seavad nõukogude majandusteaduse, eeskätt regionaalökonoomika ette uued

¹ Федоренко Н. П. Оптимизация экономики. М., 1977, lk. 129—130.

² NLKP XXV kongressi materjale. Tallinn, 1976, lk. 172.

ülesanded, mis on oma põhiolemuses formuleeritud akadeemik N. Nekrassovi töödes.³

Regionaalmajandusüksus (liiduvabariik, majandusrajoon) kui majandussüsteem kujutab endast kaugelt keerukamat moodustist kui majandusharu. Regionaalmajandusüksus on erinevate majandus- ja infrastruktuuriharude kogum, milles leiab aset kogu ühiskondliku koguprodukti taastootmise protsess. Seetõttu on vajalik komplekselt läheneda erinevatele majanduse arendamise ülesannetele, sealhulgas loodusvarade, tööjõu, energeetiliste ja teiste ressursside ratsionaalsele kasutamisele.⁴

Regionaalmajandusliku arengu uurimisel on esmatähtis teha kindlaks tootlike jõudude arengus ja paigutuses toimuvad muutused. Seejuures tuleb silmas pidada, et need muutused sõltuvad ühelt poolt olulisel määral tootlike jõudude elementidest, mille mobiilsus võib olla väga erinev. Teiselt poolt alluvad need muutused territoriaalsele tööjaotusele omasele inertsusel. Lühikese aja jooksul on küll võimalik saavutada olulist tõusu regiooni (riigi) majanduse tasemes, kuid saavutada kiiresti radikaalseid muutusi suuremate regionaalmajandusüksuste territoriaalses struktuuris ei ole võimalik. See on tingitud struktuuride formeerumise pikaajalisest, mõnikord sajandeid kestnud protsessist, struktuuri põhielementide püsivusest, kuid ka struktuuride muutmiseks vajalike võimaluste (vajaduste) puudumisest.

Territoriaalselt kõige stabiilsemad on teatavasti looduslikud tootlikud jõud, kuid majanduslikust seisukohast ei ole see stabiilsus absoluutne. Inimese tegevus võib teatud tingimustes esile kutsuda olulisi muutusi loodusrikkuste varudes, nende kvaliteedis.

Territoriaalsetes struktuurides võib suurimaid muutusi esile kutsuda tootmispõhifondide paigutamine. Kuid teiselt poolt on juba paigutatud tootmispõhifondid üheks kõige olulisemaks tootmise statsionaarsuse, s. o. immobiilsuse faktoriks. Juba olemasolevale tootlike jõudude paigutusele, seega sellest sõltuvale regionaalmajanduslikule arengule on paratamatult omane teatud inertsus. Seda põhjustavad peale paljude tootlike jõudude elementide püsiva iseloomu ka juba loodud infrastruktuur, loodusvarade kaevandamiseks ja töötlemiseks tehtud kulutused jne.⁵

Suured kapitaalvahetused, mis teatud piirkondades ja punktides on tehtud põhifondide loomiseks, kujunevad seetõttu omakorda võimsaks majandusliku tegevuse kontsentreerimise jõuks, teguriks, mis tõmbab juurde üha uusi tootmisvõimsusi. Sageli stimuleerivad nad asulate aglomeratsioonide kujunemist, aitavad kaasa tootmise laienemisele ja selle diversifikatsioonile mingis paikkonnas. Teadus- ja tehnikarevolutsiooni tingimustes, kui oluliselt suureneb tootmist intensiivistavate tegurite mõju, süveneb nimetatud tendents veelgi. Varem loodud põhifondide tähtsus kasvab, mis regionaalmajandusliku arengu seisukohast tähendab vanade tööstusrajoonide ja -keskuste kiiret laienemist, isegi nende eelisarendamist. Tootmisobjektide, tööjõu, tootmisele vajaliku infrastruktuuri jne. olemasolu on põhjuseks, et uusi tootmisharusid ja ettevõtteid paigutatakse enamasti juba väljakujunenud tööstuspiirkondadesse ja -linnaadesse. Just seetõttu arenevad kõigis sotsialismimaades eeskätt pealinna ja teised vanad tööstuskeskused.

Erandiks pole ka Nõukogude Liidu Euroopa-osa liiduvabariigid, sealhulgas Eesti NSV. 1934. aastaga võrreldes on Tallinna, Narva ja Pärnu elanikkond rohkem kui kahekordistunud. Kohtla-Järvel oli 1939. aastal

³ Некрасов Н. Н. Региональная экономика. М., 1978, lk. 9.

⁴ Федоренко Н. П. Оптимизация экономики, lk. 129.

⁵ Завадский С. Основы регионального планирования. М., 1973, lk. 93.

ligikaudu 5000 elanikku, 1978. aasta arvestusandmete alusel aga 72 100 (arvesse on võetud ka temaga pärast sõda liidetud Kohtla, Kohtla-Nõmme, Jõhvi, Ahtme, Kukruse, Sompä ja. väikeasulate elanikud).

Üldse on Põhja-Eestis linnarahvastik viimase 40 aasta jooksul kasvanud ligemale kaks korda kiiremini kui Lõuna- ja Lääne-Eestis (viimastes on mõnede väiksemate linnaliste asulate elanike arv isegi vähenenud). Selle kasvu taga pole mitte niivõrd uute asulate teke, kuivõrd olemasolevate, eeskätt suuremate tööstuskeskuste laienemine. Viimastel on külgetõmbejõudu nii tootmise ja inimeste kui ka kultuuri-, haridus- ja teadusasutuste suhtes. Peamiselt on rahvaarvu kasvu Põhja-Eesti tööstuskeskustes põhjustanud muidugi tööstuse enda kiire areng. Tallinnas oli 1939. aastal suurtööstuses (20 ja enama töölisega ettevõtteis) 19 063 töölit. Juba 1958. aastaks oli see arv (töölisi ja teenistujaid tööstuses kokku) kaugelt üle kahe korra suurem — 48 000, 1965. aastaks 67 400⁶ ning 1974. aastaks 104 847⁷. Seega oli Tallinnas 45,5% Eesti NSV tööstustöötajatest (1974). Linna töötajate koguarvust oli 1974. aastal tööstuses rakendatud 63%. Sõjaeelse ajaga võrreldes on eriti suurenenud masinatööstuse (1970. aasta andmeil töötas seal 35,1%, 1936. aastal 14,2% linna tööstustöötajatest), kuid ka kergetööstuse, eriti õmblustööstuse osatähtsus.

Sõjaeelsel ajal oli Narva töötajate arvu poolest Eestis tähtsuselt teine tööstuskeskus. Tänapäeval on ta Tallinna järel teisel kohal kogutoodangu mahult, andes 13% Eesti NSV tööstustoodangust, mis on kaugelt rohkem kui sõja eel. Narva tööstusele on lisandunud elektrienergia ja ehitusmaterjalide tootmine, peatselt saab temast vabariigi ja kogu Baltikumi suurim nahatöötlemiskeskus.

Kohtla-Järve linnastu on Eesti NSV mäe- ja keemiatööstuse keskus. Siin viimase neljakümne aasta jooksul asetleidnud erakordselt kiirest arengust annab tunnistust asjaolu, et põlevkivi kaevandatakse üle 30 miljoni tonni aastas, seega 16 korda rohkem kui enne sõda. Orule ehitatud turbabriketitehas annab valdava osa meie turbabriketitoodangust. On rajatud võimas põlevkivikeemiatööstuse kompleks, millesse kuulub ka põlevkivigaasitehas, toodetakse lämmastikväetisi. Oluline koht on masinatööstusel (remont, seadmete, mehhanismide jms. ehitus), elektroenergeetikal ja ehitusmaterjalide tootmisel.

Tartu oli sõja eel tööstustöötajate arvult Tallinna ja Narva järel kolmandal kohal, kuigi ta rahvaarvult oli ja on ka praegu teisel kohal Tallinna järel, ületades selle poolest tunduvalt teisi vabariigi suuremaid linnu. Käesoleval ajal annab Tartu ümmarguselt 9% Eesti NSV tööstuse kogutoodangust, olles Kohtla-Järve järel vabariigis tähtsuselt neljas tööstuskeskus. Sõjaeelsega võrreldes on suuresti kasvanud masinatööstuse (eeskätt aparaadiehituse) ja toiduainetetööstuse osatähtsus, sisuliselt uus tööstusharu on ehitusmaterjalide tootmine ning ehitustööstus (majaehituskombinaat).

Pärnu oli enne sõda tööstustöötajate arvult viiendal kohal. Ka käesoleval ajal on tal sama koht, Eesti NSV tööstuse kogutoodangust annab ta 4% (koos Sindiga 7%). Sõjaeelsega võrreldes paistab Pärnu silma kalatööstuse kõrge arengutaseme poolest, heal järjel on puidutöötlemine. Võrreldamatult on kasvanud kuurordimajanduse osatähtsus.

Eeltoodud näited kinnitavad teesi, et juba olemasolev tootmise kontsentratsioon põhjustab selle edasist süvenemist.

⁶ История Таллина 1860—1970. Таллин, 1972, lk. 329.

⁷ Tallinn. Lühientsüklopeedia. Tallinn, 1979, lk. 64.

Viimase nelja aastakümne jooksul on Eesti NSV tööstuse arengutempo olnud eriti kiire just nendes keskustes, kus juba varem oli olemas teatud baas ja tingimused tööstuslikuks tootmiseks. Nendeks olid mitmesugustel põhjustel (asend, loodusvarad, ühendusteel, ajalooliselt kujunenud tootmisbaas, töösused jne.) Põhja-Eesti suuremad linnad, mujal Eestis aga Tartu ja Pärnu. Sisuliselt uuteks tööstuskeskusteks on viimase nelja aastakümne jooksul kujunenud Kohtla-Järve (osaliselt), Sillamäe, Viivikonna ja Maardu — seega eeskätt Kirde-Eesti põlevkivi kasutamisel baseeruvad asulad. Pärnis uusi tööstuskeskusi on sõjajärgsel ajal tekkinud minimaalselt, mis on üldine seaduspärasus nn. vanade, suhteliselt arenenud majanduspiirkondade puhul nii NSV Liidus kui ka teistes sotsialismimaades, samuti globaalselt.

Linnaliste asulate arengus toimunud muutuste põhitendentsidest peamiselt tööstuse kasvust tingitud elanike arvu dünaamika alusel annab teatud ettekujutuse alljärgnev tabel.

Muutused Eesti NSV linnarahvastikus 1959—1975

Linnaliste asulate grupid elanike arvu järgi	Linnaliste asulate struktuur elanike arvu järgi (%)			Muutused elanike arvus 1959. aastaga võrreldes (%)	
	1959	1970	1975	1970	1975
kuni 10 000	20,8	14,3	13,6	91,4	95,4
10—20 000	13,3	12,3	13,2	122,8	144,1
20—50 000	13,9	7,6	7,4	72,2	76,9
50—100 000	11,2	24,6	24,6	291,5	320,9
üle 100 000	40,8	41,2	41,2	133,5	146,9
Kokku	100,0	100,0	100,0	132,4	145,5

Tabeli analüüsimisel ilmnevad vabariigi asulastiku arengus järgmised tähtsamad seaduspärasused.

Esiteks — oluliselt on vähenenud kuni 10 000 elanikuga linnaliste asulate elanike arvu osatähtsus linnaliste asulate elanike koguarvus (ligemale 12 000 võrra 1970. aastal 1959. aastaga võrreldes ja 6400 võrra 1975. aastal 1959. aastaga võrreldes). Uhtlasi ilmneb, et 1975. aastaks 1970. aastaga võrreldes väikeste linnaliste asulate elanike arv mõnevõrra taastus (see on oluliselt tingitud kahe uue, Võsu ja Saue alevi moodustamisest, aga ka asulate piiride muutumisest).

Teiseks — on jäänud stabiilseks 10 000—20 000 elanikuga linnaliste asulate osatähtsus, kusjuures on siiski oluliselt kasvanud selle asulategrupi elanike arv.

Kolmandaks — on suuresti vähenenud 20 000—50 000 elanikuga linnaliste asulate grupi elanike arvu osatähtsus. See on tingitud sellest, et 1959. aastal olid selles grupis Kohtla-Järve (29 200 el.), Narva (27 600 el.) ja Pärnu (36 100 el.)⁸, 1975. aasta lõpuks aga kuulusid nimetatud linnad juba kõrgemasse, 50 000—100 000 elanikuga asulate gruppi.⁹

Neljandaks — eeltoodud põhjusel kasvas ajavahemikus 1959—1975 era-

⁸ Eesti NSV rahvamajandus 1974. aastal. Statistika aastaraamat. Tallinn, 1976, lk. 28.

⁹ 1975. aasta 1. jaanuari hinnangu alusel oli Kohtla-Järvel 71 300, Narvas 69 400 ja Pärnus (seisuga 1. I 1976) 50 000 elanikku. Eesti NSV rahvamajandus 1974. aastal. Statistika aastaraamat. Tallinn, 1976, lk. 28; Eesti NSV rahvamajandus 1976. aastal. Statistika aastaraamat. Tallinn, 1977, lk. 14.

kordselt kiiresti (rohkem kui kahekordistus) 50 000—100 000 elanikuga linnade osatähtsus. Selle suurusgrupi elanike arv 1959—1975 rohkem kui kolmekordistus.

Viiendaks — kuni 1975. aastani oli vabariigis ainult üks üle 100 000 elanikuga linn — Tallinn, mille elanike arv aga näitas suhteliselt kiiret kasvutendentsi. Selle suurusgrupi osatähtsus muutus veelgi silmapaistvamaks pärast Tartu astumist sinna 1978. aastal. Samal ajal vähenes 50 000—100 000 elanikuga asulate osatähtsus Eesti linnaliste asulate struktuuris.

Üldiseks seaduspärasuseks meie linnaliste asulate arengus on rahvastiku kontsentreerumine suurematesse linnadesse, s. t. tabeli kahte viimasesse linnaliste asulate gruppi.

Teise tähtsama Eesti NSV regionaalmajanduslikus struktuuris aset leidnud muutusena analüüsigem territoriaalset tööjaotust. Viimane väljendub tootmise spetsialiseerumises, selle territoriaalses aspektis. Territoriaalse tööjaotusega kaasneb paratamatult majandussidemete kujunemine majanduspiirkondade ja tootmiskeskuste vahel.

Küsimusele, millised tendentsid iseloomustavad meie vabariigi territoriaalset tööjaotust viimase neljakümne aasta jooksul, saab kõige üldistavama vastuse, kui vaadelda tootmise paigutuses toimunud muutusi, eriti tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise territoriaalseid erinevusi. Selles suhtes jaguneb Eesti NSV üsna teravalt kahte põhiossa — tööstuslikult arenenud Põhja-Eestiks ja tööstuslikult vähemarenenud Lõuna-Eestiks. Nagu eespool juba nähtus, näitab tööstuse kontsentreerumine vabariigi põhjaosas kasvutendentsi, samal ajal kui Lõuna-Eesti osatähtsus vabariigi tööstuse kogutoodangus on vähenenud.¹⁰ Olgu vahe märkusena öeldud, et võrreldes 1936. aastaga, kui Põhja-Eesti andis ligi 80% kodanliku vabariigi tööstuse kogutoodangust, paikneb tööstus Eesti NSV-s tänapäeval siiski ühtlasemalt. Erinevus paistab silma eriti siis, kui meenutada, et kodanlikul ajal andis ainuüksi Loode-Eesti ligi 60% tolleaegsest tööstuse kogutoodangust, millest omakorda Tallinnale langes 50%. Praegu on Loode-Eesti osatähtsus umbes 50% ja Kirde-Eesti osatähtsus 22%.

See, et tööstuse arengutempo Eesti NSV põhjaosas on tunduvalt kiirem kui lõunaosas, tuleneb asjaolust, et nõukogude võimu ajal on Eesti loodusvarade kasutamises leidnud aset järsk pööre. Maavarad, mille rohkemat kasutamist ei võimaldanud kodanliku Eesti majanduslik nõrkus ja tehniline mahajäämus, on saanud nüüd suurtööstusliku tootmise tooraine baasiks. Et kõik põlevkivi- ja fosforiidivarud, valdav osa tsemenditoorainest ja tunduv osa turbavarudest paiknevad Põhja-Eestis, on sinna koondunud ka vastav tööstus (nii põlevkivi, turvas kui ka fosforiit kuuluvad kasuliku aine vähese sisalduse tõttu nn. kohalike maavarade hulka, mille töötlemine suurte veokulude vältimiseks peab toimuma kohapeal).

Majanduse diferentseerumine territoriaalselt on sõjajärgsel ajal pidevalt süvenenud. See ilmneb eelkõige selles, et vabariigi põhjaosas areneb ikka enam tootmisvahendite tootmine. Seejuures jaguneb Põhja-Eesti spetsialiseerumise poolest kahte erinevasse piirkonda: Tallinnale ja üldse Loode-Eesti tööstuskeskustele on valdavalt omane töötlev tööstus (selle osatähtsus sinse tööstuse kogutoodangus kasvab pidevalt), Kirde-Eestile aga kaevandav tööstus (põlevkivi, tsemenditooraine, turba, edaspidi ka fosforiidi kaevandamine) ning sellel baseeruvad tootmisharud.

¹⁰ Kas või ainuüksi juba seepärast, et Kirde-Eestist on viimase 40 aasta jooksul saanud mitte üksnes meie vabariigi, vaid kogu NSV Liidu loodeosa silmapaistvamaid energietika ning mäe- ja keemiatööstuse komplekse.

Regionaalmajanduslikku arengut kõige lähemas minevikus, s. o. 9. ja 10. viisaastakul iseloomustab tootmise kontsentreerimise ja tsentraliseerimise kiire tempo. 9. viisaastaku lõpu-aastal töötas Eesti NSV tööstuses 30 tootmiskoondist, mis andsid kokku ligikaudu 20% meie tööstuse kogutoodangust. See tendents on 10. viisaastakul jätkunud.

Tööstuse territoriaalses organiseerimises oli viimasel kümnel aastal iseloomulik Tallinna ja põlevkivibasseini (eriti viimase) tööstusrajooni tootmiskompleksi täiustamine.¹¹ Seejuures toimus Tallinna tööstusrajoonis toodangu suurenemine põhiliselt olemasolevate ettevõtete rekonstrueerimise ja laiendamise teel, põlevkivibasseinis lisaks sellele ka uute ettevõtete (Eesti Soojuselektrijaam, kaevandus «Estonia», Narva karjäär, Püssi Puitplaatide Kombinaat jt.) rajamise teel. Põhja-Eesti spetsialiseerumise eeskätt tööstustoodangu valmistamisele on vabariigi väikesest territooriumist ning regionaalmajandusliku arengu spetsiifikast lähtudes kõigiti õigustatud. Nagu näitab sotsialistliku ülesehitustöö praktika kogu NSV Liidu ulatuses ja teistes sotsialismimaades, on kontsentreeritud tootmise piirkondades ühiskondliku tootmise efektiivsus kõrgem ning võimalused inimeste sotsiaalsete vajaduste rahuldamiseks suuremad kui väljaspool seda. Samal ajal tuleb niisugustes piirkondades rakendada tunduvalt tõhusamaid keskkonnakaitseabinõusid ja seega teha suuremaid materiaalseid kulutusi kui vähese tööstusega piirkondades. Seda asjaolu pole rahvamajanduse planeerimisel ja praktilisel organiseerimisel seni veel küllaldaselt silmas peetud.

Eesti NSV, sealhulgas eriti Tallinna ja põlevkivibasseini tööstuse struktuuris on 10. viisaastakul juba toimunud ja toimub edaspidigi mõningaid olulisi nihkeid. Suureneb masinatööstuse osatähtsus, sest selle tööstusharu toodangu väljalaset on ette nähtud suurendada 40—43%, sealhulgas paraaditööstuse osas 55—57%. See ületab rohkem kui kahekordselt vabariigi tööstuse keskmise kasvutempo. Poolteist kuni kaks korda keskmisest kiiremini suureneb keemia-, põlevkivikeemia-, metsa- ja puidutööstuse ning kohaliku tööstuse kasvutempo.

Vabariigi regionaalmajanduslikest üksustest areneb kiiremini põlevkivibassein. Põlevkivi energotehnoloogilise töötlemise katseseade Eesti Elektrijaamas, mis alustab tööd viisaastaku lõpul, paneb aluse põhimõtteliselt uuele tehnoloogiale põlevkivi kompleksel kasutamisel nii elektrienergia tootmiseks kui ka keemiatööstuse toorainena. Kohtla-Järve Põlevkivikeemia Tootmiskoondises lastakse käiku uued võimsused ammoniaagi ja väävelhappe tootmiseks. See saab aluseks liitväetiste tootmisele järgmisel viisaastakul. Kiviõli Põlevkivikeemiatehases on juba alustatud sünteetilise pesupulbri tootmist, Püssis tuleb töödelda aastas ligi 400 000 kuupmeetrit väheväärtuslikku puitu 15 miljoni ruutmeetri puitkiudplaatide ja 110 000 kuupmeetri puitlaastplaatide valmistamiseks. Narvas ehitatakse kroomnahavabrikut, mis peab rahuldama kogu vabariigi vajadused ja olema suuteline turustama osa toodangut ka naaber-vabariikides.

Tallinna tööstuse kasvutempo on 10. viisaastaku viimasel neljal aastal olnud samal tasemel kui vabariigis tervikuna. Võrreldes 9. viisaastakuga (keskmine juurdekasvutempo 6,2% aastas) jääb aga pealinna tööstuse aasta keskmine kasvutempo, nii nagu kogu vabariigi omagi, mõnevõrra madalamaks. Linna tööstuse tootmispotentsiaali suurendamise peamiseks teeks on ettevõtete tehniline rekonstrueerimine, sealhulgas uue tootmis-

¹¹ Vt. Tarmisto, V. Tallinn Eesti NSV rahvamajanduses. — Rmt.: Tallinna arengu-probleeme. Tallinn, 1978.

pinna ehitamine, eelkõige filiaalidena väljaspool Tallinna. Ainuüksi linna piires hajali olevate allüksuste koondamisega kompaktsetesse tootmis- hoonetesse oleks võimalik tõsta tööviljakust 15—20% ja alandada tunduvalt toodete omahinda.

Jätkub ka tootmise tsentraliseerimine tootmiskoondiste loomise teel, milles spetsialiseerimine ja kontsentreerimine soodustab tööviljakuse suurenemist ning seadmete ja materjalide paremat kasutamist. Tööviljakuse tõstmise suur reserv on ka käsitsitöö mehhaniseerimine.

Ekstenstiivne kasv on Tallinna tööstuses ette nähtud energeetikatööstuses eeskätt Iru Sooju- ja Elektriijaama ehituse lõpuleviimisega ja uute tootmisvõimsuste käikulaskmisega mitmes ettevõttes.

Kui Põhja-Eestis suureneb tööstuse osatähtsus, siis Lõuna- ja Lääne-Eesti spetsialiseeruvad ikka enam põllumajandusele, nende tööstus aga tarbeesemete tootmisele. Seega süveneb territoriaalne tööjaotus eeskätt tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise vahel. Teatud tööjaotus on välja kujunenud ka Loode- ja Kirde-Eesti vahel.

Kuidas hinnata niisugust tendentsi vabariigi regionaalmajandusliku arengu proportsioonide seisukohast?

Kõigepealt tuleb öelda, et territoriaalne tööjaotus on objektiivne kategooria. Ühe või teise piirkonna spetsialiseerumises nende toodete valmistamisele, milleks looduslike eelduste ja ressursside, olemasoleva tootmisbaasi jms. poolest on majanduslikult kõige soodsamad võimalused, peituvad suured tööviljakuse tõstmise reservid. Teaduse ja tehnika saavutuste ning uusima tehnoloogia rakendamise, samuti igasuguste ressursside ja kohaliku spetsiifika täielikuma kasutamise võimalusi esineb ikkagi vaid seal, kus tootmist saab spetsialiseerida, arendada suurtootmist, rakendada eesrindlikku töökorraldust.

See on aga asjaolu, mis õigustab tänapäevaks Eesti NSV-s objektiivselt kujunenud territoriaalset tööjaotust ning seega regionaalmajandusliku arengu põhiproportsioone.

Õeldu aga ei tähenda, nagu poleks meil reserve regionaalmajandusliku arengu proportsioonide täiustamiseks.

Eesti NSV tootlike jõudude arendamise ja paigutamise skeemi (kuni 1990. aastani) koostamise ning vabariigi regionaalmajandusliku arengu kontseptsiooni väljatöötamise kogemustest Eesti NSV TA Majanduse Instituudis kõneldes tuleks silmas pidada alljärgnevat.

Et kontsentreerimine on osutunud majanduse organiseerimise efektiivseks vormiks, siis on otstarbekas tootmise territoriaalsel organiseerimisel järgida asulate aglomeratsiooni põhimõtet, s.o. tööstus-, transpordi-, ehitus-, teenindus- jt. ettevõtete kompleksset grupiviisilist paigutamist. See võimaldab vähendada ühiskondliku tootmise ühekordseid ja jooksvaid kulusid, hoida kokku ehituseks vajalikku territooriumi, efektiivsemalt kasutada tööjõudu ja kommunikatsioone.

Et piirata tööstuse liigset kontsentreerumist Tallinna, tuleb luua stiimuleid (näiteks infrastruktuuri, eriti sotsiaalse infrastruktuuri väljaarendamine jne.) tööstuse suhteliselt ulatuslikumaks arendamiseks ka vabariigi teistes arengueeldustega linnades. Selleks on otstarbekas koopereerida ühelt poolt tööstusettevõtete ja teiselt poolt asulate elarvelised vahendid. See võimaldab kõige paremini kasutada kohalikke rahalisi, materiaalseid ja ka tööjõuresse.

On vajalik silmas pidada õigeid proportsioone raske- ja kergetööstuse harude arendamisel, eeskätt mõnedes kiirelt arenevates tööstuslinnades põlevkivibasseinis. See on eriti tähtis mees- ja naistööjõu otstarbeka kasutamise seisukohast.

Oluline on ühiskondliku tootmise territoriaalse juhtimise võimalikult

ratsionaalne korraldamine, eriti seoses sellega, et tootmise kontsentreerimisega vähestesse asulatesse (suurtesse tööstuskeskustesse) nõrgenevad kohalikud tootmis- ja juhtimisesead.

Lõpuks vaadeldagem lühidalt viimase 40 aasta jooksul rahvastiku paiknemises toimunud peamisi muutusi, mis üsnagi sünteetiliselt kajastavad rahvamajanduses tervikuna asetleidnud protsesse ja nähtusi.

Kõige silmapaistvamaks tuleb pidada linna- ja maarahvastiku suhte muutumist. Kui 1940. aastal elas maal 700 300 inimest (66,4% rahvastikust) ning linnalistes asulates 344 100 inimest, siis 1978. aasta 1. jaanuari seisuga oli maal 448 000 ja linnades 1 012 000 inimest. Linnaelanike arvu kasvu mõjustas muu hulgas uute linnade ja alevite moodustamine.

Maarahvastiku kiire vähenemise põhjuseks oli ühelt poolt tööstuse hoogne areng ja teiselt poolt suurtootmisele üleminek põllumajanduses. Mõnevõrra avaldas mõju ka loomuliku iibe vähenemine 1960. aastail. Kõige selle tõttu oli maarahvastiku tihedus 1975. aasta andmeil vaid 10,8 inimest ruutkilomeetri kohta (1940. aastal 15,9). Vabariigi keskmisest hõredam on asustus Pärnu ja Haapsalu rajoonis ning Hiiumaal.

Maarahvastiku vähenemisega kaasnes maa-asulate arvu vähenemine. 1970. aastal algul oli külanõukogude territooriumil 7047 asustatud punkti. Aastail 1975—1976 korrastati maa-asulate arvestust: suuremaile asulaile anti aleviku kategooria, osa väikekülasid ühendati omavahel või liideti suurematega. Praegu on Eesti NSV-s 166 alevikku ja 3275 küla. Asustus on kõige tihedam Harju, Tartu ja Põlva rajoonis ning kõige hõredam seal, kus, nagu juba märgitud, on maarahvastiku tihedus väike ka pinnaühiku kohta.¹²

Üldiseks rahvastiku paiknemise tendentsiks on juba pikemat aega elanike arvu suurenemine Põhja-Eestis (linnaliste asulate paisumine). Lääne-Eestis ja saartel on elanike arv vähenenud (viimasel ajal näitab see teatavat stabiliseerumist), Lõuna-Eestis püsinud enam-vähem ühtlane.

Nõukogude võimu ajal on peale uute linnaliste asulate tekkinud ka uusi maa-asulaid. Neid on rajatud põllumajandusettevõtete keskustena ja abikeskustena, uurimisasutuste juurde jne.

Eespooltoodu kokkuvõtteks võib öelda, et Eesti NSV regionaalmajandusliku arengu üheks kõige iseloomulikumaks nähtuseks viimase neljakümne aasta jooksul on olnud kontsentratsiooniprotsessist põhjustatud territoriaalsed muutused nii tootmises, rahvastikus kui ka asulastikus. Seejuures on otsustavaks teguriks olnud eeskätt juba varem eksisteerinud suhteliselt suured arengueeldustega tootmise ja rahvastiku kontsentratsiooni punktid. Nõukogude korra tingimustes avanenud laialdased võimalused tootmis- ja teenindussfääri arendamiseks muutsid need määravaks jõuks uute tootmisvõimsuste ja rahvastiku juurdetõmbamisel. Kirde-Eesti osas olid kiire kontsentratsiooni peapõhjuseks rikkalikud maavarad, mis leidsid Nõukogude riigi, sealhulgas ka Eesti NSV majandusliku võimsuse ning teaduse ja tehnika progressi tingimuses laialdast kasutamist.

Tööstusliku tootmise, samuti asulastiku praeguseks kujunenud teataval määral ebahütlast paigutust tuleb pidada Eesti NSV väikest territooriumi ja selle loodusvarade paiknemist arvestades põhiliselt otstarbekaks. Vajakajäämisi regionaalmajandusliku arengu mikroproportsioonides on aja jooksul võimalik tunduvalt pehmedada või likvideerida

¹² Nõukogude Eesti. Entsüklopeediline teatmeteos. Tallinn, 1978, lk. 45.

vastavalt sellele, kuivõrd kvaliteetselt on võimalik välja töötada Eesti NSV regionaalmajandusliku arengu strateegia pikema aja kohta (sajandivahetuseni ja kaugemalegi) ning seda ka tegelikkuses realiseerida. Seejuures tuleb maksimaalselt lähtuda nendest uutest ja kõrgematest nõuetest, mida ühiskond esitab nii ühiskondliku tootmise kui ka sotsiaalsete vajaduste rahuldamise osas.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Majanduse Instituut*

Toimetusse saabunud
15. I 1980

B. TARMISTO

ОБ ИЗМЕНЕНИЯХ В РЕГИОНАЛЬНО-ХОЗЯЙСТВЕННОМ РАЗВИТИИ ЭСТОНСКОЙ ССР ЗА 1940—1980 гг.

Одно из наиболее характерных явлений регионально-хозяйственного развития Эстонской ССР за последние 40 лет — это территориальные изменения, вызванные процессом концентрации, в производстве, населении и его расселении. При этом решающим фактором были существовавшие уже ранее относительно крупные пункты концентрации производства. Широчайшие возможности развития сферы производства и обслуживания, открывшиеся в условиях Советской власти, сделали их определяющей силой в притягивании новых производственных мощностей и народонаселения. Основной причиной быстрого процесса концентрации на северо-востоке Эстонии были здешние богатые запасы полезных ископаемых, которые нашли широкое применение в условиях экономической мощи и научно-технического прогресса Советского государства, в том числе и Эстонии.

Нынешнее неравномерное размещение промышленного производства, а также сети населенных пунктов, учитывая малую территорию Эстонской ССР и расположение ее природных богатств, следует признать в основном рациональным. Имеются, правда, некоторые недостатки в микропропорциях регионально-экономического развития, которые с течением времени можно в известной мере смягчить или ликвидировать в соответствии с тем, насколько качественно можно разработать долгосрочную стратегию регионально-экономического развития Эстонской ССР (до конца столетия и на более длительный срок); а также реализовать ее. При этом следует в максимальной степени исходить из тех новых и более высоких требований, которые общество предъявляет как к общественному производству, так и к удовлетворению социальных потребностей.

*Институт экономики
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
15/I 1980

V. TARMISTO

ON CHANGES IN THE REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE ESTONIAN SSR IN 1940—1980

The regional economic development of the Estonian SSR over the past 40 years has, above all, been characterized by territorial changes in production, population as well as settlement system called forth by the process of concentration. Decisive role in this process has been played by earlier established rather large concentration centres of production and population with good development prospects. Good possibilities for developing production and services rendered by Soviet power turned these centres decisive factors for attracting new production capacities and population. The rapid concentration process in North-East Estonia was in the main caused by abundant mineral resources that have been intensively employed under the conditions of scientific and

technological progress and the growth of the economic potential of the Estonian SSR within the framework of the Soviet Union.

Considering the small area of the Estonian SSR and the location of mineral resources, the existing uneven location of industrial production and settlements is basically rational. However, there occur some drawbacks in microproportions of regional economic development. They can be considerably relieved or even totally done away with depending on the quality of a long-term (up to the turn of the century and even further) strategy of the regional economic development of the Estonian SSR, and on how this strategy is put into practice. At that it is necessary to proceed, as far as possible, from the new, higher than hitherto requirements set by society to production as well as to the satisfaction of social needs.

*Academy of Sciences of the Estonian SSR,
Institute of Economics*

Received,
Jan. 15, 1980

Maarahvastiku kire vähemaise põhiseaduse tõttu on Eesti SR-i majanduse arengus olnud alati olemas kindel ebavõrdsus. See on põhjustatud peamiselt sellest, et Eesti SR-i territooriumil ei ole looduslikult rikkalikult mineraalresursse. Samas on Eesti SR-i territooriumil olemas kindel arv looduslikult rikastatud maad, mis on eelsoodustatud põllumajanduse arenguks. Selliseid maad on Eesti SR-is peamiselt põhjapoolsemal ja idapoolsemal rannal. Selliste maade olemasolu on Eesti SR-i majanduse arengus kindel eelsoodustamine. Samas on Eesti SR-i territooriumil olemas kindel arv looduslikult rikastatud maad, mis on eelsoodustatud põllumajanduse arenguks. Selliseid maad on Eesti SR-is peamiselt põhjapoolsemal ja idapoolsemal rannal. Selliste maade olemasolu on Eesti SR-i majanduse arengus kindel eelsoodustamine.